

XVIII. YÜZYIL AZERBAJCAN ŞEKİ HAN SARAYI TANITIMI

Pınar BİNGÖL

Türk Dünyası sanat ve kültür bilimi yaşamına katkılar sağlayacağına inandığım bu seminerin gerçekleşmesinde emeği geçen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, başta Sayın Genel Müdür olmak üzere tüm çalışanlarına ve tebliğleri ile seminerin dokusunu oluşturan değerli bilim adamlarına, herşeyden önce bana kazandırdıklarından dolayı teşekkür eder, huzurlarında saygıyla eğilirim.

Sayın Başkan, Değerli Konuklar;

Günün bu en son konferans zamanında, sizleri fazla yormak istemiyorum. Konuşmanın içeriği bilimsel değil, bilimsel çalışmalara taban olma niteliği taşıyan tanıtım amaçlıdır.

Herşeyden önce, bir araştırma için gittiğimiz Azerbaycan'ın Şeki kentinde iki gün kaldık. Ancak Şeki kentini tanımaya asla yeterli değil.

İnsanlarını tanıdım. Kültür Müdürü'nün, Şeki mimarlarının, Şeki ressamlarının selamını getirdim. Benden, Anayurtta yani Anadolu'da gördüğüm her ilgili kişiye, bilim adamına, sanatçıya Şeki kentine yönelmeleri gerektiğini söylememi istediler. Ve dediler ki; Şeki Kenti'ni her kim ki; dünyaya tanıtacak; bizim baştacıımız, gönül tahtımızdır. Benim için bu toplantı bundan dolayı önemli. Onlara verdiğim sözü yerine getirmenin ve sizleri de oralarda, Atayurdumuzun bir köşesinde görmek istediklerini söylemenin huzurunu taşımaktayım.

Şeki Kenti; Kafkasya'nın doğusunda ormanlı dağların eteklerinde kurulmuş bir kenttir. Ne çok büyük ne de çok küçük 1800 yıllık bir tarihi vardır. Kentin siyasi yaşamı kadar, ticaret ve sanat da çok önemli bir yer tutar. Şeki kentine özgü evleri, sokakları ve doğası ile bir kültür merkezidir. Toprağı bereketli, halkı hünerlidir. Halkının daima % 70-80'i Türk'tür. Deri, ağaç, kil, mineral, bitkisel boyalar ve ipek, sanat alanında gelişmelere neden olmuştur. Bakırcılık, kalaycılık, halıcılık, gümüş işleme en önemli dallardır.

1961 yılında Şeki'de sanatçı sayısı 1735'tir. 1578 yılında Lala Mustafa Paşa vasıtası ile Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine giren Şeki'nin Hanlık dönemi, tarihinin sanat ve kültür yaşamı bakımından en aydınlık dönemidir.

SARAY

Muhammed Hüseyin Han'ın oğlu, Muhammed Hasan Han tarafından 1783-1795 yılları arasında yaptırılan Han(lar) Sarayı'nın 30 m. genişliği ve 10 m. yüksekliğinde sade bir mimari konumu vardır. Ancak bu sadelik, dış ve iç yüzeylerini bezemesi ile son derece ihtişama dönüşmüştür.

Pişmiş tuğla ve bordür taşlarından yapılan sarayın doğu ve batı yüzeyi ahşaptır. Duvarlar Sarı kil denilen bir sıva ile kaplıdır. Dış yüzey dekorları sıvanın hafifçe oyulması ile elde edilmiş boyalı formlardan oluşur. Merkez kütlede 7'şer pencere, iki ayna ve beyaza boyanmış muharnaslı yönü kubbemsi giriş detayları ve balkon (gömmе), süslemeleri ile dikkati çeker. Zarif görüntü dikkate değer. Dekorla ve pencere ile kütleli hafifletilmiş cephe alanları yatay ve dikey baştanbaşa dikey geometrik bezemelerle doldurulmuştur. Desenleri öne çıkan hatları beyazdır. Fon, pişmiş tuğla, firuze ve eflatuni renklerde. Cephe yüzeyinin birinci kat kısmı girift bezemelerle süslü sığ oymalı panolara bölünmüştür. Alt ve üst pano sağında ve solunda bakışlımlı, spiral işlemeli kıvrımlardan oluşan kompozisyonlar arasına alınmış olup, üstte selvi ağaçlı alta Zitavus kuşlu bezeme ile bezenmişlerdir. Pencereler ise ağaç parmaklıklı açitları aşağı yukarı hareket eden şebekelerdir. Görüldüğü

gibi tümüyle lamberi ve tamamen ağaç oymalıdır. Oymalar birbirini izleyen ve tekrarlayan geometrik formlardan oluşur. Şebekeler taban tavana bir bütündür. Alt izalasyon bölümü sekizgen yıldız oymadır. 7 kaygan kaldırma çerçeveden oluşur. Yan odalarda ise üç tanedir. Şebekedeki renkli camlar birbirine radyal çizgiyle bağlı büyük çokgenlerin merkezine kilitlenmiş çok ışıklı yıldız figürleri oluşturur.

(Şeki'han Sarayı'ndaki bu tarz şebeke motifleri XVIII-XIX. yüzyıl evlerden başka, Azerbaycan'da Ordubat'da Kuba, Şemah, Lagiç ve Lenkoransk bölgesinde mihrablara bağlı ajur basamaklarda ve ibadet yapılarında, kutsal binalarda çok yaygındır. Benzeri bezeme motiflerine de taş oymacılığında sıkça rastlarız.)

ÇATI

Han Sarayı'nın çatısı ilk yapıldığı yüzyılda kiremitti. Ancak ağırlığı nedeni ile metale döndürüldü. Çatı diktir. Çatı korisolu kıvrımlı ve süslüdür. Süslemelerde yakma-dağlama tekniği kullanılmıştır. Diktörtgen ve renkli, işlenmiş küçük takların bir araya getirilmesi ile bütüne varılmıştır. Resim motifleri madalyon biçiminde stilize bezeklerdir.

PLANI

Görüldüğü gibi, sadedir. Her iki kattaki merkez odalar, duvardan çıkma merdivenlerle birbirine bağlanır. Birbirine geçişli yan odalarla her katta üç oda vardır. İç dekor merkez odalarda çok zengindir. Sarayın enteryorunda yer alan çok renkli kalem işleri açık renk tona (sıva) üzerine işlenmiştir. Bezemeler nisbeten dikey bir eksene bakışlıdır. Biçim ve motif zenginliğiyle de dikkati çekerler. Üstünde kalem işleri yapılan sıvalı tavan, duvarları bölen panolar, nişler, çeşitli çerçeve ve bağlantılarda, kemer ve saçak altlarını ve duvarları zihlayan (**Zih: Çeşitli sanat dallarında bir yüzey üzerinde belirli bir alanın çevresini dolanan bir ya da birbirine paralel birkaç çizgi eski el yazmalarının sayfa düz**) Stolaktitler (Mukarnaslar) hep kalem işleri ile donatılmıştır.

Altını ve bronz boyalı sitalize çiçekler çok ince fırçalarla ustaca bir sapın partoyu çevreleyen girif çizgileri üstüne konurmuşlardır. Dallarla donatılmış çiçek ve yaprakların arasında damla biçiminde formalara rastlarız. Bezemelerin bir kısmına geleneksel Azerbaycan (XVI-XVII yüzyıl) çini sanatından etkilenilerek yapıldığı söylenmektedir.

Nişler içindeki bezemelerle, nişlerin arasında duvarları kaplayan görkemli buketler, buketleri taşıyan çeşitli vazolar resimlenmiştir. Seramik vazo hissi verebildiği gibi metal tabaklar da göze çarpar. Yarı insan figürlü resimde bir kadın başının üstünde totus'u andıran bir figürlü demeti taşımaktadır. At, geyik, kuşların her çeşitini çiçeklerle, dallarla birlikte tasvir eden resimlere bolca rastlanır. Sarayın kalem işlerinde motifler arasında üst kısımları hafif selvi ağacı motifine sıkça rastlanır. Nar ağacı ve nar motifine de sıkça rastlanır. Altta ise fris bezemesi ve bir bordür bezeği görülmektedir. Ayrıca bir pano yapım şemasını da görmekteyiz.

Yukarda niş bezemelerinin şemasını görmekteyiz. Panoların çevre bezeklerinin şeması. Papatya ve yaprak sarmaşık. İkinci kat merkez oda plafonu (sıvalı tavan) kalem işleri. I. kat merkez salon pano yapım şemaları.

Panoların bir kısmı bir kökten iki tarafa yükselen simetrik dallara serpiştirilmiş çiçeklerden oluşan kompozisyonlarla bir kısmı da serbest serpiştirme kompozisyonu tasvir edilmişlerdir.

Süslemelerin ağaçsı kompozisyonları Azerbaycan'ın eski tarihlerine dayanır ve çinide, oymada, bakır işlemelerinde rastlanır.

Nakkaşlar ve kalem işi ustaları için yaratıcılık gerçekleştirilen bir unsurdur.

Fantezi gücünü sınırsız olanaklarla kullanmışlardır. Ancak bir kompozisyonda gerçekçi bir tasvirli, stilize motifler aynı anda yapılarak, adeta zıtlıkların uyumunu gözler önüne sermişlerdir. Serbestliğin kurallaştığı resimlerde insan kendisini bir düş cenneti içinde görmektedir. Canlı yaratıkların, İslam olan toplumda önyargısızca tasvir edilme bolluğu; Azerbaycan'ın mimari anıtsal eserleri arasında yer alan Şeki Hanları Sarayında, tasvirleriyle özel bir konumu vardır.

FRİZ

Ancak, Han Sarayını, resim sanatı açısından üne kavuşturması gereken ikinci katın merkez salonu üst frizi kaplayan resimlerdir.

Resimler av ve savaş sahneleri ile betimlenmiştir.

Av sahnesi 6 m. uzunluktadır. Savaş sahnelerinin uzunluğu ise 15 m.'dir. Resimler konulu ve tasvir genelleştirilmiştir.

Leopar ve sığır vurma, insanları tasvir etme tarzı, Azeri minyatür sanatının gücünü oluşturmaktadır.

Mehter grubu, borazanlı süvariler kösleri (davulları) vuran davulcuların resimleri vardır.

Han'ın son oğullarından Kerim Ağa, Bakü; 1958, "Şeki Hanları Tarihine Dair" Fateh'in yazdığı değerli el yazısı Saray hakkındaki bilgileri, siyasi tarihle birleştirmektedir.

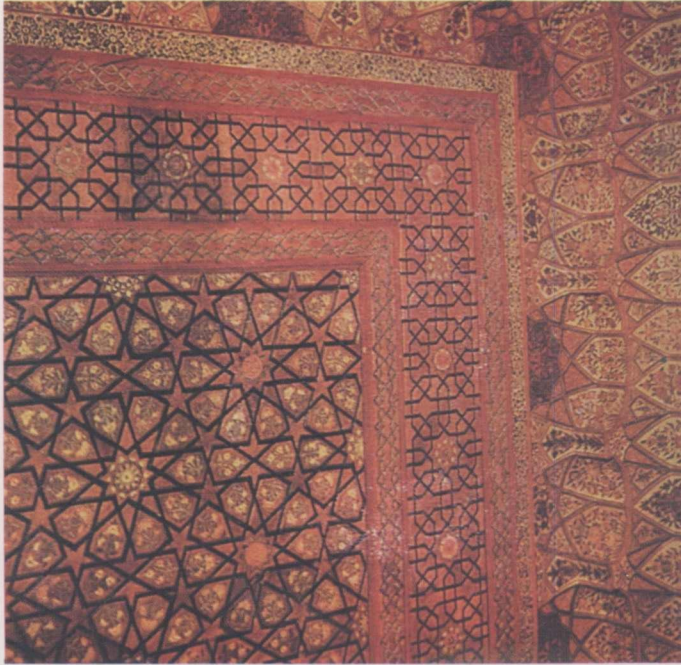
1. Şeki- Genel görünüm.

2. Şeki Han Sarayı.

3. İç mekan-tavan süslemeleri.

4. İç Mekan
tavan süslemeleri
(kesit)

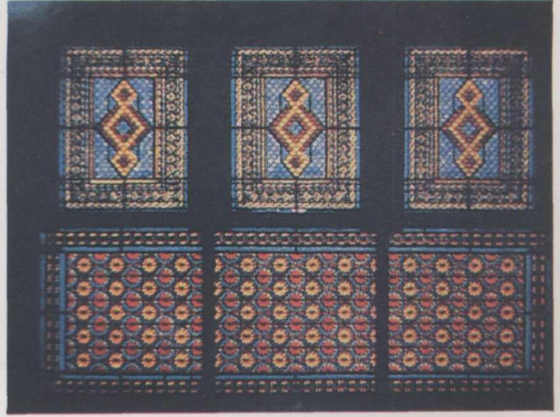

5. İç Mekan Duvar süslemeleri (kesit).

7. Pencere- (kesit).

8. Pencere- (kesit).

9. Bordür minyatürleri (Cepheden Dönüş).

10. Bordür minyatürleri (Savaş sahnesi).

11. Bordür minyatürleri (Av sahneleri).

USTALAR

1. Sarayın resim ve bezemeleri birkaç kişi tarafından yapılmıştır. Bunun delili süslemeler arasında yer alan yazılardır. Mustafa Abbas Kuli.
2. Mustafa Cafer'in isimleri, madalyonlarda; kalem işlerinde belirtilirken, çok ayrıntılı serbest tarzda yuvarlak nesih yazıyla "resimleri Şemahlı Nakkaş Mirza Cafer yapmıştır. (1313 hicri)
3. Usta Ali Kuli ve Kurban Ali'nin adlarının yazısı.
4. Usta Ganbar'ın adı. II. katın doğu ahşap duvarı kemerindeki bezekli panoda ise, "Karabahlı Ganbar ustanın işidir" yazılı (hicri 1320-1902)

Evet; gerçekten ziyaretçiyi, sarayı şöyle bir üstün körü gözden geçirmesinden sonra bile, ustaların zengin hayal gücü ve ince beğenisi hayretler içinde bırakıyor.

Burada, o zamanın halk mimarisi ve dekoratif uygulamalı sanatına uygun bir biçimde, altın kaplama, yaldızlama, aynalama, vitraylama ve bezeme işlerine geniş bir yer ayrılmıştır. Bu dekoratif yöntemlerin hepsinin aynı anda kullanılışı sıkıcı bir görüntü yaratmamaktadır. Buna göre tam tersine, odaların katlara göre ayrı dağılımı, iki üst katın bakışımı bezemeli panolara bölünmesi, baştan başa resimli nişleri, tavan bezemeleri ve buna geçiş yapan (mukarnas) çizimleri ender güzellikte tablo yarattığından, burada her ayrıntı, özellikle bezekler ve onların işlenmesi, kendi aralarında yerleştirilmesi ve renkleri görülmeye ve betimlemeye, bilim-sanat dünyasına kazandırılmaya değerdir.

6. İç mekan duvar süslemeleri (kesit)

